

Aleksandra Kas

Funkcje deminutywów w utworach dla dzieci Alojzego Nagla

Acta Cassubiana 18, 63-80

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Aleksandra Kas
Gdańsk

Funkcje deminutywów w utworach dla dzieci Alojzego Nagla

Morfologia, a szczególnie słowotwórstwo, to stosunkowo słabo opracowany podsystem języka kaszubskiego – języka, który uważa się wszak za dobrze opisany. „Główny akcent w badaniach kładziono jednak na słownictwo i fonetykę, a w mniejszym stopniu także fleksję, jako sfery, gdzie najsilniej zaznaczają się odrębności kaszubszczyzny na płaszczyźnie jej opozycji do innych systemów językowych – polszczyzny oraz pozostałych języków słowiańskich”¹. Mimo to wiadomo, że również słowotwórstwo zawiera elementy wyróżniające język kaszubski na tle innych języków. „Słowotwórstwo kaszubskie różni się od ogólnopolskiego odmiennym nieraz wykorzystaniem na ogół wspólnych technik derywacyjnych i kompozycyjnych zwłaszcza funkcją i dystrybucją określonych formantów, wśród których sporo archaicznych (...). Słowotwórstwo kaszubskie cechują duże możliwości hipokoryzacyjne (spieszczenia), nie tylko rzeczowników, ale przymiotników i przysłówków”². I właśnie w procesach deminutywizacji znajdujemy również elementy wyróżniające język kaszubski, co podkreśla także Edward Breza: „znamienną cechą słowotwórstwa kaszubskiego, odnoszącą się do wielu części mowy, jest proces deminutywizacji i hipokoryzacji, czyli tworzenie wyrazów zdrobniałych i spieszczonych”³.

Badając język kaszubski, warto zwrócić szczególną uwagę na słowotwórstwo, szczególnie że „w wypadku środków systemu słowotwórczego najoczywistsza wydaje się ich funkcja prestiżowa. Polega ona przede wszystkim na kształtowaniu poliwalencji języka, (...) od dawna podnoszono, że cechą języka literackiego jest jego bogactwo”⁴. Język kaszubski „dysponuje licznymi spo-

¹ E. Breza, *Podstawowe wiadomości z morfologii*, [w:] *Kaszubszczyzna. Kaszëbizna*, pod red. tegoż, Opole 2001, s. 133.

² Tamże.

³ Tamże.

⁴ E. Rogowska-Cybulska, M. Cybulski, *Rola słowotwórstwa w procesie podnoszenia statusu*

sobami zaspokajania złożonych i zróżnicowanych potrzeb w tym [słownotwórczym – A.K.] zakresie, a twórcy kaszubskich tekstów i słowników z mniejszą lub większą częstotliwością, z różną skutecznością oraz w różnym zakresie chętnie tych środków używają”⁵.

Deminutywa poddane poniżej analizie zostały wyekscerpowane z twórczości Alojzego Nagła skierowanej do odbiorcy dziecięcego. Należy do niej zbiór twórczości prozatorskiej opartej na gatunku baśni ludowej oraz wiersze dla dzieci, zaliczane do jego twórczości lirycznej. W materiale, pochodzącym z 86 baśni i 28 wierszy, wystąpiły różnorodne derywaty, motywowane leksemami związanymi ze specyfiką utworów dla dzieci, gatunku prozy ludowej i charakterystyczne dla literatury i kultury regionalnej, szczególnie kaszubskiej.

Funkcje deminutywów w utworach prozatorskich

Utwory prozatorskie dla dzieci: bajki, baśnie, legendy i opowiadania mają na celu przede wszystkim zainteresować i zachwycić dziecko, ponieważ „jeśli opowieść ma naprawdę przykuć uwagę dziecka, musi je zabawić i obudzić w nim ciekawość”⁶. Autorzy baśni osiągają ten cel nie tylko poprzez stworzenie interesującej fabuły, zbudowanie bogatego świata przedstawionego i wykreowanie niepowtarzalnych bohaterów, ale również poprzez język.

W języku utworów dla dzieci ważne są m.in. formacje deminutywne. W polskiej literaturze dziecięcej „wyrazy zdrobniałe są znakiem językowym postawy uczuciowej względem desygnatu albo uwzględniają stosunki wielkości między rzeczami”⁷. Podobnie jest w prozatorskich utworach Alojzego Nagła. W jego bajkach znajdujemy zdrobnienia, które wskazują na wielkość lub wiek obiektu, stosunek emocjonalny lub na jedno i drugie, co uwzględnia klasyfikacja funkcjonalna przyrostków zdrabniających, zaproponowana na przykład przez Bogusława Kreję:

„funkcje, które pełni tak zwany przyrostek zdrabniający, w języku polskim są różnorodne. Wyróżnić jednak można dwie główne grupy tych funkcji: 1) funkcje uczuciowe, emocjonalne, wskazujące na subiektywną postawę osoby mówiącej względem wskazanego w temacie słownotwórczym przedmiotu i 2) funkcje poję-

językowego kaszubszczyzny, „Slavia Occidentalis”, pod red. T. Lewaszkiewicza, t. 64, 2010, s. 129.

⁵ Tamże, s. 139.

⁶ B. Bettelheim, *Cudowne i pożyteczne. O znaczeniach i wartościach baśni*, Warszawa 1996, s. 23.

⁷ M. Polańska, *Deminutiwa w polskiej literaturze dziecięcej*, „Językoznawca”, 16/17, Lublin 1967, s. 116.

ciowe, intelektualne, wskazujące na obiektywne zmiany w ilości lub jakości nawanego w temacie słowotwórczym przedmiotu⁸”.

Sporadycznie pojawiają się u Nagla również deminutywa, których funkcja ogranicza się do współkreowania stylu wypowiedzi. O celu użycia zdrobnienia świadczy najczęściej kontekst, ponieważ sam formant może być niejednoznaczny i wyizolowany derywat może konotować wiele funkcji użycia, o czym pisze Stanisław Grabias: „precyzowanie wartości ekspresywnej niesionej przez formanty okazuje się zabiegiem bardziej skomplikowanym niż analogiczne postępowanie na poziomie wyrazów. Formant jest bowiem znaczeniowo mniej określony niż wyraz, a ponadto o jego wartości decyduje nie tylko kontekst zewnętrzny, ale może w stopniu największym, kontekst wewnętrzny (słowotwórczy)”⁹. Deminutywa, mimo pozornej jednoznaczności, mogą być nośnikami zarówno znaczeń pozytywnych, jak i neutralnych (na przykład te, które informują o cesze młodości lub małości, choć nie zawsze) lub negatywnych (np. wprowadzające ironię i sarkazm). O niejednoznaczności i wielości funkcji zdrobnień decyduje przede wszystkim fakt, że – jak pisze Dobrzyński – „głównym impulsem i siłą napędową, sprzyjającą powstawaniu form deminutywnych i hipokostycznych, jest uczucie”¹⁰.

W prozie dla dzieci A. Nagla największą grupę zdrobnień stanowią deminutywa pragmatyczne, które pełnią przede wszystkim funkcję ekspresywną, czyli wskazują na emocjonalny stosunek do określanego obiektu. Najczęściej są one wyznacznikiem postawy pozytywnej, mają na celu stworzenie przyjaznej atmosfery, szczególnie że ich modelowym odbiorcą jest odbiorca dziecięcy. Nie jest to cecha charakterystyczna jedynie dla Nagla, podobnie funkcje deminutywów Małgorzata Milewska-Stawiany wyróżniła również w bajkach ludowych górnołużyckich:

„Wplatanie deminutywów w tekst łamie pewnie bariery komunikacyjne, stwarza aurę rodzinności, bezpieczeństwa, zaufania tak, aby odbiorca czuł się komfortowo. Deminutywa mogą każdą wypowiedź w pewien sposób „nastroić”. Jeśli zamiarem autora jest wyrażenie radości czy stworzenie miłej atmosfery, może zastosować w komunikacji deminutywa, a przecież bajka powinna sprawiać odbiorcy przyjemność¹¹”.

⁸ B. Kreja, *Słowotwórstwo rzeczowników ekspresywnych w języku polskim. Formacje na -ik, -k, -isko i -ina*, Gdańsk 1969, s. 15.

⁹ S. Grabias, *O ekspresywności języka. Ekspresja a słowotwórstwo*, Lublin 1981, s. 62-63.

¹⁰ W. Dobrzyński, *Z badań nad rozwojem polskich deminutywów. II. Apelatywne spieszczania dezintegralne*, Warszawa 1988, s. 114.

¹¹ M. Milewska-Stawiany, *Górnołużyckie deminutywa w systemie językowym i w tekście*, Gdańsk 2012, s. 295.

Ponadto autor dzięki użyciu deminutywów odnoszących się do grupy nazw osobowych, szczególnie nazw pokrewieństwa¹², kreuje korzystny wizerunek rodziny, stwarza aurę rodzinnego ciepła i bliskości, co zawsze konotuje pozytywne skojarzenia. Podobnie derywaty deminutywne odnoszące się do klasy nazw zwierząt, roślin i rzeczy często są nacechowane pozytywnie, głównie wyrażają one aprobatę, podkreślają bajkowość i przyjazność świata przedstawionego. Deminutywa o funkcji ekspresywnej u Alojzego Nagla często łączą się z przydawkami podkreślającymi pozytywny stosunek do obiektu, np. *piāknô, miły, dobré* itd. Przy tym zdrobnienia często łączą się w tekście z określeniami takich cech bohaterów (przede wszystkim dziecięcych), jak np. posłuszeństwo, grzeczność, pracowitość i zaradność: *Žělë rôz dwie **sosterczi**, Jaromira i Dagòmira. Bělë to dobré **dzéwczątka**, pòslëszné i robòcé* („Jaromira i Dagòmira”), *Běl so rôz **bracyszk i sostérka**. Òn zwól sã Jank, a òna Ninka. Bělë to dobre i pòslëszné dzòtcki* („Dzecë klaftownika”). Można odnieść wrażenie, że użycie zdrobnień w takiej konfiguracji pełni funkcję dydaktyczną, moralizatorską: autor zestawia derywaty pozytywnie nacechowane emocjonalnie z cechami, które są powszechnie uważane za społecznie aprobowane u dzieci, podkreślając w ten sposób, że właśnie takie ich cechy są pochwalane i takich cech u najmłodszych się oczekuje. Zdarza się też, że derywaty deminutywne nie wyrażają pozytywnego stosunku w odniesieniu do jakiegoś konkretnego obiektu (którego nazwa występuje w formie zdrobniającej), lecz są wyrazem emocji w ogóle. O takiej funkcji zdrobnień pisze Renata Grzegorzczkova:

„Jeśli mówimy do dziecka: *Pójdziemy spatki (spatuchny, spateńki), okryjemy się kołderezczką, weźmiemy poduszeczkę*, itp., to emocja na ogół nie dotyczy ani tych przedmiotów, ani czynności (*spatki*), ale jest wyrazem ogólnego pozytywnego nastroju, który staramy się wytworzyć, a także może być, i najczęściej jest, wyrazem emocji skierowanej do odbiorcy¹³”.

Takie przykłady użycia deminutywów można również wyróżnić w *Bôjkach i bôjeczkach*. Jako przykład można podać następujące zdanie: *Òb lato òn sòdiwól na jaczim kamie abò na kòrczu, a òb zëmã na lówce, przë ceptim **piéckù***. W tym przypadku nic nie wskazuje na pozytywny stosunek emocjonalny wobec

¹² Dla przykładu kaszubskie wyrazy *nëna* ‘mama’ i *tatk* ‘tata’, w znacznej większości przypadków użycia (blisko 100%, wyjątkiem jest na przykład przypadek, w którym bohaterka zwraca się do swojego ojczyma, którego określa *tata*, a nie *tatk*: *Pòj ze mną, tata, jò ju dówno zabòcza ò ny krziwdze* „Gabriszka”) występują w formie zdrobniającej, co wskazuje przede wszystkim na więź emocjonalną, czułość, bliskość relacji rodzice : dzieci, które Nagel przedstawia jako konstytutywne cechy kaszubskiej rodziny.

¹³ R. Grzegorzczkova, *Struktura semantyczna wyrażen ekspresywnych*, [w:] *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*, pod red. K. Dejny, M. Karasia, J. Safarewicza, Z. Stiebera, M. Szymczaka, W. Taszyckiego, Wrocław 1978, s. 120.

wspomnianego *ceplégò piécka* 'ciepłego pieca', lecz wyraz ten podkreśla przyjemność, jaką bohater przeżywa, ogrzewając się zimą przy ciepłym piecu.

Poza tworzeniem pozytywnych konotacji „deminutiva wykazują pewien odcień pieszczołowości rozmaicie zabarwiony, przechodzący nawet w politowanie, lekceważenie, pogardę lub złośliwą ironię”¹⁴. W baśniach Nagla poza ekspresywami wyrażającymi radość i aprobatę jednak pojawiają się jedynie derywaty, które podkreślają litość czy współczucie i z reguły należą one do kategorii nazw osobowych. Są to derywaty odnoszące się do osób starszych i chorych (*W nym ògardze na lówce sòdiwòt jeden starészck, chtèren chòrził na ląbianie* „Starészck i pòkrzëwë”), ubogich (*w Kaszëbsczi Szwarzarëji żit chłòp, chtèrèn miòł tam malińczi mólëczck. Òn bët baro robòcy. Robit òd pòrénòszkù do pòzdnégò wieczora, ale chòc òn nie bët niżòdny m zgnilusã, to jednak tej-sëj zażera jemu bieda do òczu „Nòlepi doma”*), pokrzywdzonych przez los (*Bòles wcale nie znòł swòjich starszych. Czej òn bët jesz czësto malińczim knòpiczkã, tej tatk i nënka jemu ùmarlë, a òn sã wëchòwòł kòl cëzëch lëdzy „Bazuna”*). Mogą też one podkreślać wzruszenie (*Wiedno i donąd i nazòd òni natpòtikelë starészcka sedzq-cégò na wiòldzim kamie grającego na skrzëpicach. Piesniczczci starészcka bëlë skoczne, bëlë baro smutne, tak że tej-sëj biała sã rozplaka. Starészckòwi òni wiedno czile dëtuszków rzucëlë w czòpk „Starészck i bòrénk”*). Nie odnotowałam w baśniach Nagla derywatów deminutywnych o funkcji lekceważąco-ironicznej, o której częstym występowaniu w tekstach i mowie wspomina Krystyna Waszakowa¹⁵. Fakt ten świadczy o tym, że autorowi zależało na stworzeniu w baśniach pozbawionego dwuznaczności języka, który u młodych odbiorców nie będzie wywoływał dysonansu poznawczego. Baśnie Nagla mają sprawiać przyjemność czytelnikowi i nieść jednoznaczny komunikat (ironia, cynizm i sarkazm to środki artystycznego wyrazu, które dla dziecięcego odbiorcy mogłyby okazać się nieczytelne).

Autorzy bajek dla dzieci – w tym Alojzy Nagel – często wykorzystują deminutywa jako narzędzia służącego do wartościowania świata. Zdrobnienia konotują jego pozytywną stronę (przyjazną i przychylną) w opozycji do augmentatywów, które prezentują czarne charaktery, wrogą stronę świata przedstawionego. Dzięki temu autor mógł w łatwy sposób osiągnąć najważniejszy cel baśni: stworzenie świata dwubiegunowego. Jest to szczególnie istotne, ponieważ „w umyśle dziecka dominuje biegunowość, charakterystyczna jest ona również dla baśni. Postać jest albo dobra, albo zła: nic pośredniego nie istnieje”¹⁶. Jak Nagel operuje derywatami deminutywnymi, by osiągnąć ten efekt? Czasem

¹⁴ Tamże, s. 117.

¹⁵ Zob. K. Waszakowa, *O wartościowaniu*, „Poradnik Językowy”, 1991, z. 5–6, s. 183.

¹⁶ B. Bettelheim, *op. cit.*, s. 31.

deminutywa pojawiają się w jego utworach w opozycji do wyrazów neutralnych, które w przeciwieństwie do zdrobnień, silnie nacechowanych emocjonalnie, oznaczają te elementy świata przedstawionego, które mają, z punktu widzenia nadawcy, charakter neutralny, obojętny czy czasem negatywny. Innym razem deminutywa są przeciwstawiane wyrazom augmentatywnym, dzięki czemu jednoznacznie podkreślone zostają obiekty nacechowane pozytywnie i nacechowane negatywnie. Alojzy Nagel nie był pod tym względem nowatorski, podobnie formy deminutywne wykorzystuje się w baśniach na całym świecie:

„W bajce ważną rolę odgrywa forma, środki artystycznego wyrazu. Najważniejszym środkiem artystycznym jest typizacja: postaci działające nie są zindywidualizowane, reprezentują dobro albo zło, siły pozytywne albo szkodliwe. Z nią łączy się operowanie ostrym kontrastem metodą „czarno-białą”. Derywaty te wnoszą element wartościowania. Deminutywa – wyrażające zasadniczo melioratywne ustosunkowanie emocjonalne – bywają wykorzystywane w bajkach w celu zwerbalizowania pozytywnego stosunku do określonego wycinka prezentowanej rzeczywistości (...). Charakterystyczną właściwością baśni jest to, że ukazuje pewien problem egzystencjalny w sposób prosty i zwarty. Deminutywa jako derywaty wartościujące pomagają ten problem uchwycić¹⁷”.

Nagel w *Bójkach i bójczkach* często posługuje się deminutywami w taki sposób. Widać to na przykład w bajce *Téfk i Kadia*, przedstawiającej historię rodzeństwa, które w drodze do babci zostało porwane przez Leśną Babę, po czym z opresji uratowała je wiewiórka. Deminutywa, które zastosowano w tej opowieści, odnoszą się do postaci wykreowanych jako pozytywne, tj. Téfka i Kadii: *ne dzôtczy*, ich rodziny: *nënka*, a także wszystkiego, co ich otacza albo się z nimi wiąże: *ptôszczy, drzëwiãta, kôsziyczci*, a nawet do czynności, które wykonują: *spiëwałë wiesołą piesniczka*; w stosunku do Leśnej Baby autor nie używa deminutywów, negatywna bohaterka nosi imię: *Lasowô Baba* (a nie *babka*), a otoczenie z nią związane to: *bùdink* i *klôtka*.

Jak widać, deminutywa o funkcji ekspresywnej występują w baśniach Nagla najczęściej, ponadto są one bardzo zróżnicowane. Aby lepiej ukazać wielość ich znaczeń, porównam zaproponowaną przez Renatę Grzegorzczukową systematyzację informacji przekazywanych przez wyrażenia ekspresywne z informacjami niesionymi przez derywaty deminutywne u Nagla. Podział Grzegorzczukowej uwzględni wszystkie typy wyrażen ekspresywnych, jednak większość z nich można wyrazić deminutywami (poza emocjami oceny obiektu, oznacza-

¹⁷ M. Milewska-Stawiany, *Deminutywa w folklorze górnołużyckim*, [w:] *Wokół słów i znaczeń V. Słowotwórstwo w różnych odmianach języka*, pod red. E. Badydy, J. Maćkiewicz, E. Rogowskiej-Cybulskiej, Gdańsk 2013, s. 331.

jącymi zdenerwowanie i gniew oraz związanymi z cechami obiektywnymi, wskazującymi na dużą wielkość). Zdrobnienia zastosowane przez Nagla niosą następujące informacje: są wyrazem oceny w stosunku do obiektu komunikowanego językowo i przekazują czyste emocje (sympatię, litość, radość), emocje związane z ocenami (pozytywną oceną) i emocje związane z cechami obiektywnymi (małość + sympatia, lichota + litość). Ponadto wyrażają emocje w stosunku do rzeczywistości niezakomunikowanej językowo i są to emocje pozytywne. Nie pojawiają się natomiast emocje negatywne, zarówno wyrażone w stosunku do obiektu, jak i do rzeczywistości niezakomunikowanej językowo¹⁸.

Deminutywa niekiedy występuje w bajkach Alojzego Nagla – podobnie zresztą wygląda to w bajkach z innych kręgów kulturowych¹⁹ – seryjnie, w bliskim sąsiedztwie, gromadnie w jednym zdaniu, np. *Nënka Roda sedza na stótkù i rozmiszla, co tu zrobić, žebë lëdze, zwierzãta, ptôszczy, rëbë, krze i dzëwiãta, kwiôtczy, zboża i trôwë i wszëtkò, wszëtkò, co na zemi žëje, mia co jesc, co pic, w co sã òblec i chdze mieszkac* („Słunice i miesiąc”), *Wiedno przed spanim òstôwia dlô nich na stole përzna chlébka na talërzëkù i mlëczka w szólce* („Starejszka i krôsniã”). Dzięki temu ekspresywność zostaje spotęgowana i podkreślony zostaje pozytywny ładunek emocjonalny.

Pozostałe deminutywa, które nie mają funkcji ekspresywnej lub jest ona dla nich drugorzędna, wskazują na wiek lub wielkość desygnatu. Zdrobnienie w tym przypadku informuje nas o tym, że wskazywany obiekt jest niewielki w stosunku do innych obiektów tego typu lub należy do kategorii osobników młodych. Nagel mimo to często jeszcze dodatkowo podkreśla te cechy za pomocą przydawek wskazujących na cechę małości lub młody wiek. Dzięki zdrabnianiu w funkcji modyfikacyjnej takich rzeczowników, jak *knôp* ‘chłopak’: *knôpiczk*, *dzëwczã* ‘dziewczyna’: *dzëwczã* autor uzyskuje efekt identyfikacji najmłodszych odbiorców z bohaterami swoich baśni.

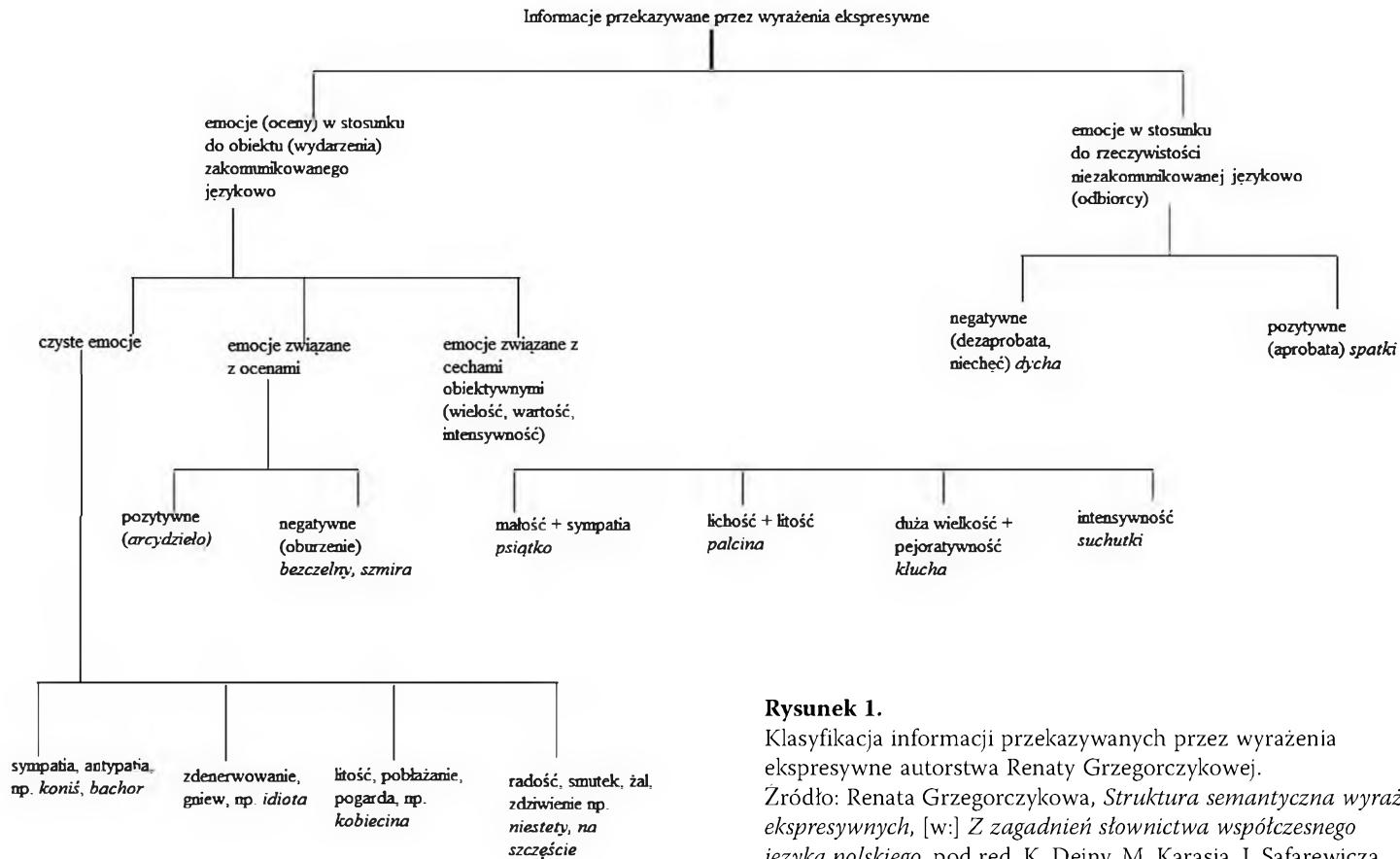
Deminutywa często pełni także w bajkach funkcję stylistyczną, ponieważ styl musi odpowiadać typowi ich odbiorcy modelowego. Osoby dorosłe często zwracają się do dzieci, używając zdrobnień, co podkreśla Marta Polańska:

„literatura dziecięca obfituje w formy deminutywne i hipokorystyczne. Jest to zjawisko całkiem naturalne, bo przecież najczęściej zdrobnień powstaje w obcowaniu z dziećmi. Mimo woli mówimy do dzieci inaczej niż do dorosłych, nasz stosunek do nich jest także inny. Dzieci z kolei lubią bajki, których język jest stylizowany na wzór używanego przez nie²⁰”.

¹⁸ Por. R. Grzegorzczkowska, *op. cit.*, s. 123.

¹⁹ Por. M. Milewska-Stawiany, *Górnośląskie...*, s. 295.

²⁰ M. Polańska, *op. cit.*, s. 120.

Rysunek 1.

Klasyfikacja informacji przekazywanych przez wyrażenia ekspresywne autorstwa Renaty Grzegorzczkovej.
 Źródło: Renata Grzegorzczkova, *Struktura semantyczna wyrażen ekspresywnych*, [w:] *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*, pod red. K. Dejny, M. Karasia, J. Safarewicza, M. Szymczaka, W. Taszyckiego, Wrocław 1978, s. 123.

Oczywiście funkcja stylistyczna często ściśle się łączy z innymi funkcjami (modyfikacyjną i pragmatyczną), bywa jednak, że użycie deminutywów jest jedynie wyznacznikiem specyficznego stylu języka baśni. Na przykład w zdaniu *Za szterk **słuněszkò** zaswiēca i znowù sã rozwidniło* (*Dq̄b i lēpa*) nie mamy ani do czynienia z modyfikacją, czyli wartościowaniem ilościowym (słońce należy do derywatów nieodnoszących się do skali parametrycznej), ani z wartościowaniem jakościowym, gdyż nie ma tu żadnego stosunku emocjonalnego do obiektu. Również w zdaniu *Pò kòždim taczim zjezdze cotów w Gòstomiu i sãsednēch wsach przez czile miesacy mùže nie dōwatē mleka, tipczy nie nioslē jajów, a **zētkò**, **bùlewczì** i wrēczi przestōwatē rosc* („Wēnēkaniē cotów z Gòstomiō”) nie mamy do czynienia ani ze wskazaniem na cechę małości desygnatów, ani nie możemy mówić o jakimś nacechowaniu emocjonalnym względem nich. Ponadto zdrabniane są wyrazy, których formy podstawowe mają konotacje negatywne, wynikające z tradycji lub brzmienia i Nagel w tych wypadkach zawsze używa zdrobnienia, np. *starěszka* zamiast *starēcha* (*Bēla to **starěszka** òblokłò w bruné jak chójka ruchna* „Bòrowò Cotka”), *starěszk* zamiast *starēch* (*Jednégò dnia òna zbiera w lese grzēbē, tej przēszedł do ni **starěszk** i sã spitòt: – Co cē, bialkò, je?* „Pelasza”), choć bywa, że poza funkcją stylistyczną jednocześnie derywaty te pełnią funkcję ekspresywną.

Z wyżej przedstawionego opisu materiału językowego wynika, że deminutywa w baśniach Alojzego Nagla pełnią funkcje typowe dla tego gatunku i charakterystyczne dla utworów tego typu w twórczości różnych narodów. Dzięki zdrobnieniom autor nadawał swoim utworom emocjonalność, uczynił je łatwiejszymi w odbiorze dla odbiorcy dziecięcego i stworzył baśniową aurę. Poza tym świat przedstawiony w jego baśniach ma dzięki deminutywom charakter dualny, gdyż strony dobra i zła zostały ściśle wyodrębnione. Ponadto jest on przyjazny, zachęca do lektury i wywołuje pozytywne konotacje.

Funkcje deminutywów w poezji

Deminutywa w poezji dla dzieci mają inne funkcje niż zdrobnienia pojawiające się w prozie. Jak podaje za *Stylistyką polską* Jerzy Kopeć, „są one składnikiem słownictwa literatury dziecięcej. Służą tu nawiązaniu bardziej bezpośredniego kontaktu z małym czytelnikiem, który form zdrobniałych używa bardzo często, a poza tym odbijają pieśczośliwy stosunek dorosłych do dzieci”²¹, ponadto pełnią funkcje ekspresywne i stylistyczne, wskazują na cechy świata

²¹ Cyt. za: J. Kopeć, *Z problematyki deminutywów w poezji dla dzieci*, [w:] *Studia językoznawcze poświęcone profesorowi doktorowi Stanisławowi Rospondowi*, Wrocław 1966, s. 183.

przedstawionego. Warto przyjrzeć się bliżej deminutywom występującym w tym specyficznym gatunku literackim, gdyż – jak pisze wyżej cytowany badacz – „wartość stylistyczna deminutywów w wierszach dla dzieci nie doczekała się dotychczas oceny językoznawców i teoretyków stylu”²².

Poezja dziecięca Alojzego Nagla, która spełnia najważniejsze kryteria gatunku literatury osobnej²³, ma charakter dydaktyczno-wychowawczy, pełni funkcje estetyczne, poznawcze, ludyczne i oczywiście ekspresywne²⁴. Ta ostatnia funkcja realizuje się w utworach m.in. poprzez użycie wyrazów zdrobniałych. Z drugiej strony, częstą motywacją dla użycia deminutywów jest pragmatyczna funkcja zdrobnień. Szczególnie widać to w derywatach od nazw osobowych, zwłaszcza od nazw stopni pokrewieństwa (np. *Nigdë nie chcôt cygnąc z Lebë, bò tu żëła mëmka z tatkiem* „Uparty Michôł”, *Rzekła jego nënka tej: – Nie jisce sã, synkù, nié.* „W szkòle”). Jest to sytuacja analogiczna do przedstawionej w poprzedniej części artykułu, dotyczącej funkcji deminutywów w prozie Nagla: autor przedstawia pozytywny obraz rodziny i relacji międzyludzkich, a językowy obraz domu rodzinnego i najbliższego otoczenia został wykreowany tak, aby wytworzyć u odbiorcy wrażenie, że na kaszubską społeczność składają się przede wszystkim rodziny oparte na tradycjonalistycznym modelu, w których panuje przyjazna atmosfera, miłość i szacunek. Artur Bracki mówi o dwóch obrazach rodziców w kaszubskich pieśniach:

„Centralne miejsce wśród bohaterów pieśni zajmują ‘rodzice’. Są oni przedstawieni zwykle w dwóch przeciwstawnych obrazach – czułych, kochających i współczujących rodziców, których dobroć wobec dzieci nie ustaje nawet po odejściu ich z domu rodzinnego, oraz surowych, bezwzględnych (często okrutnych) opiekunów, narzucających swoją wolę nawet dorosłym dzieciom, zabraniających spotkań z ‘ukochanym’, decydujących za dzieci o wyborze partnera życiowego”²⁵.

W utworach lirycznych dla dzieci Alojzego Nagla mamy do czynienia natomiast jedynie z tym pierwszym modelem, wizerunek rodziców w wierszach jest zawsze pozytywny, a treść utworów nakłania młodszych odbiorców do

²² Tamże, s. 183.

²³ Termin podaję za Zofią Adamczykową: „W odniesieniu do literatury dla dzieci i młodzieży przyjęły się terminy: literatura «czwarta» lub literatura «osobna», które sugerują odmienne jej byty i kierują uwagę ku specyficznym funkcjom, jakie się jej wyznacza (czynniki zewnętrzne), oraz szczególnym kategorią wewnątrztekstowym, respektowanym przez jej twórców (poetyka «własna»); Z. Adamczykowa, *Literatura dziecięca. Funkcje – kategorie – gatunki*, Warszawa 2004, s. 18.

²⁴ Tamże, s. 21–39.

²⁵ A. Bracki, *Językowy obraz świata w tekstach słowiańskich pieśni ludowych na materiale kaszubskim i ukraińskim*, Gdańsk 2009, s. 182.

szacunku i posłuszeństwa wobec matki i ojca, tak więc użyte deminutywa oddają system wartości wyznawany przez autora i postulowany u odbiorców.

Deminutywa należące do grupy nazw osobowych obejmują również bezpośrednio zwroty osoby mówiącej do odbiorcy dziecięcego: *Czë wa bëta pò-słëszné, dzôtczi, bò wnet bądą chòdzëc gwioźdzczzi* („Gwiôzdzka”), *Proszã waji, miłi dzôtczi, pò kaszëbskù nie zabôczta!* („Nie zabôczta”). Takie zwroty mają na celu stworzenie bliższej relacji między osobą mówiącą a odbiorcą utworów Nagla. Czytelnik utworów Nagla może dzięki temu odnieść wrażenie, że nawiązuje bezpośrednią relację z osobą mówiącą w wierszu, a dzięki zastosowaniu deminutywnej formy i przydawki wartościującej, np. *miłi*, odbiorca kontakt ten uznaje za przyjemny i wartościowy. Ponadto podkreślone zostają pozytywne intencje autora wobec odbiorcy dziecięcego i ujętych w nich podlegających chęć stworzenia mu możliwości przyjemnego odbioru jego tekstów.

W wierszach Nagla pojawiają się również inne deminutywa ekspresywne, zwłaszcza wyrażające radość i zadowolenie z jakiegoś zjawiska, aprobatę, przyjemność (np. *Snôzi mrozny dzys pòrénk, jedze dzéwczã i bòrénk. Jadã sónczi, zwãczã zwónczi, jazã ze rzma, jadã jadã sónczi trzë* „Na sónkach”). Nie mają one na celu wyrażenia pozytywnej emocji względem opisywanego obiektu, np. sanek, lecz oddanie przyjemności wynikającej z przedstawionej w wierszu sytuacji²⁶. W przeciwieństwie do prozatorskich utworów Nagla w jego poezji pojawił się również wyraz zdrobniały użyty w formie ironicznej, lekceważącej, niosący konotacje negatywną:

*Sedze na stótkù biurokrata,
wôzne sã jemu podpìs, data.
Sedzy ju dłudzié, lateczné lata
story wejrowsczzi biurokrata...
Cziéj przyńdziesz do biura
czekół gòdzyn szesc,
bò biurokrata muszy
kówkã pic
i smaczczì zjeść.
Jeden cë rzecze:
„Panie, nie do mnie”
„nie chodzi o mnie” –
rzecze cë drëdži –
a te le płacisz òdsetczì
z sëmë.*

²⁶ Zob. R. Grzegorzczkova, *op. cit.*

*A te procenta,
to za sztere lata...
Chto winā
mô?
Nie jô,
nie tĕ,
Leno wejrowszczi
nen biurokrata!*

(„Wejrowszczim biurokratom”)

W wierszu tym wyraz *kôwka* ‘kawka’ podkreśla ironiczny i lekceważący stosunek osoby mówiącej wobec wejherowskich biurokratów. Możemy tu mówić o „współwystępowaniu dwu zasadniczych postaw emocjonalnych, tj. postaw dodatniego i ujemnego wartościowania. Na płaszczyźnie derywacji ten ekspresywny proces uzewnętrznia się w (...) kojarzeniu ujemnie nacechowanych postaw słowotwórczych z deminutywno-hipokorystycznymi formantami”²⁷. Abstrahując od tematu wiodącego, zastanawia fakt, dlaczego autor umieścił ten utwór wśród *Bôjek i ôbrózków* dla dzieci w tomie *Cassubia Fidelis*, gdyż nie wpisuje się on w dziecięcą tematykę; pytanie to pozostawię jednak bez odpowiedzi.

„Terminy *deminutywum*, *deminutywny* są w zasadzie jednoznaczne. Określa się nimi wyrazy zdrobniałe, pomniejszające, które nazywają najczęściej przedmioty lub istoty małe, drobne, także istoty żyjące niedorośle, młode, często dopiero co urodzone”²⁸ – tak zaczyna definiować deminutywa Walenty Dobrzyński, zwracając szczególną uwagę na właściwość nadawania desygnatom cechy małości i młodości, która jest zasadniczą funkcją deminutywów. W poezji dziecięcej Alojzego Nagla oczywiście pojawiają się zdrobnienia, które mają funkcję modyfikacyjną, ale stanowią one znaczną mniejszość lub jest to ich cecha drugorzędna w stosunku do cechy pragmatycznej lub strukturalnej, o której piszę niżej. Deminutywa oddające cechę małości lub młodości, które pojawiły się w tomikach *Szadi Władi* i *Cassubia Fidelis*, odnoszą ją do pola semantycznego nazw zwierząt i roślin: np. *drzéwiā* : *drzêwò* ‘drzewo’: *Bĕtĕ w lese drzéwiāta*, *bĕtĕ w lese zwiĕrzāta* („W lese”), *kùrk* : *kùr* ‘kogut, kur’: *Z nich smiôł sā kôczór z pólrocznym kùrkiem* („Trzë psë”). Tak mały udział deminutywów o funkcji modyfikacyjnej w wierszach w stosunku do ich udziału

²⁷ S. Grabias, *Derywacja a ekspresja*, [w:] *Studia nad składnią polszczyzny mówionej. Księga referatów konferencji poświęconej składni i metodologii badań języka mówionego* (Lublin 6-9 X 1975), red. S. Grabias, J. Mazur i K. Pisarkowa, Wrocław 1978, s. 93.

²⁸ W. Dobrzyński, *Z badań nad rozwojem polskich deminutywów. I. Historyczny rozwój rzeczowników z formantem -ę na tle słowiańskim*, Wrocław 1974, s. 7.

w utworach prozatorskich wynika przede wszystkim ze specyfiki rodzaju literackiego i jest to ściśle związane z estetyką wypowiedzi lirycznej. W poezji, także dziecięcej, funkcje ekspresywna i poetycka są nadrzędne względem pozostałych, tak więc zaznaczenie małości czy młodości nie było dla autora istotne samo w sobie, lecz miało rolę drugorzędną.

Specyficzną funkcją użycia deminutywów w utworze lirycznym, która nie występuje w prozie, jest funkcja strukturalna. Również u Nagla deminutywa często obok funkcji pragmatycznej i modyfikacyjnej służy organizacji tekstu poetyckiego:

„w utworach, które cechuje przewaga określonego rozmiaru zgłoskowego wersów, można dostrzec językowe reguły rytmicznej ekwiwalencji wersów. Względna sylabiczna regularność tekstu – będąca pochodną melodii – oraz rym, silnie kształtują stronę morfologiczną języka; z nimi można wiązać obecność wielu deminutywów²⁹”.

Deminutywa stają się w wierszach narzędziem wersyfikacyjnym: dzięki nim autor może kształtować wierszową organizację tekstu, są one wykorzystywane do stworzenia rymu i rytmu wiersza. U Nagla w utworach dla dzieci przeważają podstawowe rymy gramatyczne (co wynika ze specyfiki modelowego odbiorcy tych utworów). By nadać swoim utworom budowę dziecięcej rymowanki, wierszyka dla dzieci, autor stosuje rymy zewnętrzne najczęściej sąsiadujące lub rzadziej krzyżowe, jednak nie zawsze są to rymy ścisłe, zachodzą odstępstwa od czystych współbrzmień. Dzięki zabiegom wersyfikacyjnym autor osiąga efekt nasycenia utworów eufonią dźwiękową³⁰, co – jak pisze Józef Borzyszkowski – umożliwiło późniejsze dotworzenie do utworów Alojzego Nagla muzyki³¹. Powstanie na kanwie wierszy Nagla utworów muzycznych świadczy o melodyjności i dźwięczności tych utworów. By lepiej przedstawić proces wykorzystania deminutywów w celach strukturalnych, omówię to na poniższych przykładach.

*Snôzi mrozny dzys pòrénk,
jedze dzéwczã i bòrénk.
Jadã **sónczi**,
zwãczą **zwónczi**,
jadã ze rzmë,
jadã, jadã **sónczi** trze.*

²⁹ Cyt. za: M. Milewska-Stawiany, *Górnołużyckie...*, s. 282.

³⁰ Por. E. Miodońska-Brookes, A. Kulawik, M. Tatar, *Zarys poetyki*, Warszawa 1978, s. 427–428.

³¹ Zob. J. Borzyszkowski, *Słowo od Instytutu Kaszëbszczëgò*, [w:] A. Nagel, *Nie spiéwój pùsti nocë. Wierztë wëbróné*, Gdańsk 1997.

*Mróz je letczy, słuńce swięcy,
coróz wicy tu je dzecy,
jadą **sónczy**, padô sniéğ.
Wiôldzi trzôsk je, wiôldzi smiéch.
Ale nadszedł ju **wieczórk**,
dзецë do dóm jidą z **sónk**,
dalek zwāczy wiôldzi zwón.*

(„Na sónkach”)

W tym utworze pojawia się kilka derywatów deminutywnych, jednak jeden zasługuje na szczególną uwagę. Wyraz *wieczórk* : *wieczór* ‘wieczór’ w formie deminutywnej rzadko pojawia się w mowie i piśmie, nie ma on funkcji modyfikacyjnej, ponieważ należy do grupy nazw nieodnoszących się do skali parametrycznej, wydaje się jednak, że również funkcja ekspresywna (na co wskazuje kontekst utworu) nie determinuje użycia tego derywatu deminutywnego. Można przyjąć, że właśnie funkcja strukturalna uwarunkowała użycie tej formy deminutywnej, dzięki temu pojawiła się ona jako rym do wyrazu *sónk* (*wieczórk* : *sónk*) i została zachowana rytmika wiersza.

*Rosta stôrô krëszka,
na ni gwizdôł skórc.
W dzurze sedza **mëszka**,
W bûdze sedzôł Tósz.
I Tósz w budze,
mëszka w dzurze
chcelë gwizdac
jak ptôch gwizdze.
„To nie jidze, to nie jidze” –
jął nieborók Tósz sã jiscęc.
„A to jidze, a to jidze” –
jął **mëszka** cëchò piszczec.
W nim òdezwołł sã kanark,
w lëfce zaspiewôł skòwrónk.
„To je spiéwók” –
rzekł téj stark.
„To je lepł” –
rzekła mësz.
Tósz i mësz
zamklë pësk.*

(„Spiéw ptószków”)

W utworze „Śpiew ptószków” wyraz *mészka* ‘myszka’ został użyty w formie zdrobniającej aż trzykrotnie: raz, by zachować rym krzyżowy z wyrazem *krészka* ‘grusza’, ponadto dwa razy, by zachować rytm wiersza. W ostatnich wersach utworu wyraz *mész* został już zastosowany w formie podstawowej, gdyż tego wymagała ich budowa.

Podobne względy (łatwe rymowanie, zachowanie podobnej liczby sylab w wersie i rytm wiersza) zadecydowały również o budowie wiersza *Gwiôzdka*:

*Czë wa bëta pòstlëszné, **dzôtczy**,
bò wnet bādą chòdzëc gwiôzdczi,
w miechu mdą miałë darënczi,
dlô waji, dlô **tatka**, dlô **nënczi**.
Darënczi mdą – żele wa stëcha.
Żelë nié, to mdzeta chlëchac,
bò gwiôzdka sprawiedlëwô je,
chto nie stëchô, temu rznie.
A chto stëchô, dostónie zabôwczzi,
stëchôj těj, òd Gwiôzdczi do Gwiôzdczi.*

(„Gwiôzdka”)

Wyraz *dzôtczy* rymuje się tu z wyrazem *gwiôzdczi*, natomiast *nënczi* z wyrazem *darënczi*. Pojawił się także derywat pozwalający zachować rytm wiersza: *tatk*. Większość omówionych deminutywów występuje w *Słowniku gwar kaszubskich* Bernarda Sychty, pojawiły się jednak wyrazy, które nie występują w tym źródle w tej funkcji. Dobrze ilustruje to poniższy wiersz:

*Żył rôz w Łebie Grëbów Michôł,
co na Jastrą chcôł sã żenic.
Michôł jączôł, płakôł, wzdychôł,
bò bë miôł mieszkani zmienic.
Nigdë nie chcôł cygnąc z Łebë,
bò tu żëła **mëmka** z **tatkiem**.
W Łebie leno łowił rëbë,
to rôz z **tatkiem**,
to rôz z **bratkiem**.
Jego brutka bëła z Pùcka,
w Pùckù mieszkac chcą pò slëbie –
stórą panną òsta Lucka
Michôł mieszkôł dali w Łebie.*

(„Ùparty Michôł”)

W tym utworze wyraz *bratk* pojawił się jako deminutywna forma wyrazu *brat* 'brat', jednak w języku kaszubskim jako derywaty zdrobniałe leksemu *brat* funkcjonują jedynie formy: *bratink*, *bracyszk* i *bratuszk*³². Sychta wyraz *bratk* definiuje natomiast następująco:

1. *bratk* zwykle w voc.: poufały zwrot odpowiadający zwrotowi „mój drogi” i 2. *Bratk* 'przezwiśko urobione od nawykowego odzywiania się do ludzi per bratku'. Biorąc pod uwagę fakt, że w utworach prozatorskich Nagła nie pojawia się forma wołacza, można uznać, że jego użycie służyło jedynie zachowaniu rymu w wyrazach: *bratkiem* : *tatkiem*.

Jak widać, w utworach wierszowanych dla dzieci deminutywa przyjmują inną funkcję niż w utworach prozatorskich. Użycie derywatów zdrobniałych służy przede wszystkim organizacji treści wiersza, o ich użyciu decydują zwłaszcza względy strukturalne, które są nadrzędne względem funkcji semantycznej. Z punktu widzenia semantycznego wartościowanie jakościowe przeważa nad ilościowym, nadanie emocjonalnego tonu i ekspresywności języka występuje częściej niż informacja o małości bądź młodości obiektu. Można przypuszczać, że niektóre zdrobnienia zostały przez autora użyte tylko jako narzędzie służące łatwiejszemu rymowaniu.

Podsumowanie

We wszystkich poddanych analizie deminutywach ujawniają się funkcje typowe dla wszystkich systemów językowych: wskazywanie na wartość ilościową (cecha małości lub młodości) oraz wskazywanie na wartość jakościową (emocjonalny stosunek do obiektu, w tym również deminutywa wyrażające litość, współczucie lub użyte ironicznie: wyrażające krytykę lub niechęć). W utworach prozatorskich dominują deminutywa pragmatyczne, kolejne miejsca ze względu na frekwencję zajmują deminutywa modyfikacyjne. W poezji, obok wcześniej wskazanych, ważną funkcją deminutywów jest funkcja strukturalna (deminutywa jako narzędzie służące do rytmizacji tekstów oraz łatwego rymowania) i ta funkcja determinuje użycie zdrobnień. Dzięki zastosowaniu wyrazów zdrobniałych autor często zachowuje spójną budowę wierszy.

Warto zwrócić uwagę, że formacje deminutywne często służą także estetyzacji tekstu, są wyznacznikiem stylu wypowiedzi, który jest adekwatny dla poziomu modelowego odbiorcy tych utworów: dziecka. Użycie deminutywów w tekstach skierowanych do najmłodszych jest zgodne z typem języka uży-

³² Por. B. Sychta, *Słownik gwar...*, s. 65.

wanego wobec nich na co dzień: języka, w którym często występują formacje zdrobniałe, który jest ekspresywny i nacechowany emocjonalnie.

Deminutywa mają również znaczenie dla polaryzacji świata przedstawionego na dobry i zły (deminutywa w utworach Nagła zawsze wskazują na pozytywnych bohaterów, zaś wyrazy neutralne i augmentatywne często występują wobec nich w opozycji, wskazując negatywną stronę świata). Ponadto mają one charakter aksjologiczny, gdyż dzięki deminutywom wykreowany został pozytywny obraz kaszubskiej wsi i kaszubskiej rodziny (najczęściej zdrabnianymi wyrazami w utworach Nagła były wyrazy *nëna/mëma* 'mama' i *tata* 'tata'), zdrobnienia często towarzyszą opisom rodzimych krajobrazów, kaszubskiej flory i fauny oraz architektury. Wpisuje się to w misję poetycką, jaką wyznaczył sobie Alojzy Nagel.

Dzięki formacjom deminutywnym autor stworzył również poczucie miłej atmosfery, przyjemności lektury, poczucie czytelniczego komfortu. Daje to odbiorcy możliwość delektowania się utworami Nagła, poczucia zaufania wobec nadawcy i rodzi chęć do dalszej lektury. Jest to szczególnie ważne z punktu widzenia odbiorcy dziecięcego, dla którego świat przedstawiony w utworach literackich musi być jednoznaczny i zachęcający.

PODDANE ANALIZIE UTWORY ALOJZEGO NAGŁA:

- Nagel A., *Bajki i bajeczki. Bôjczy i bôjeczczci*, Gdynia 2011.
- Nagel A., *Cassubia Fidelis*, Gdańsk 1971.
- Nagel A., *Szadi Władi*, Gdańsk 1983.

Aleksandra Kas

The function of diminutive in the children stories of Alojzy Nagiel

SUMMARY

The article is a linguistic paper on word formation in Kashubian, which was scarcely analysed up to date. The paper analyses noun diminutives in the prose and poetic works of Alojzy Nagiel. The material consisting of 86 fairy tales and 28 poems abounds in derivatives containing various derivatives originating from the lexemes connected characteristic of children and folk literature, as well as regional, especially Kashubian, literature and culture.

The derivatives have been analysed in terms of their function. The analysis was based on the methodology used in linguistic investigations in Polish and Upper Sorbian languages. The objective was to investigate the meaning of the diminutive derivatives in terms of linguistic, stylistic and textual aspects of analysed works.

The article comments on the diminutives separately for Nagiel's poetry and prose, due to the influence of both genres on the diminutives used. The summary concludes both parts of the article and points out the most characteristic features of Nagiel's works and the diminutives used in them.